

Zaniklé novověké sklárny z pohledu aktivní archeologické památkové péče na příkladech lokalit z prostoru Národního parku Šumava

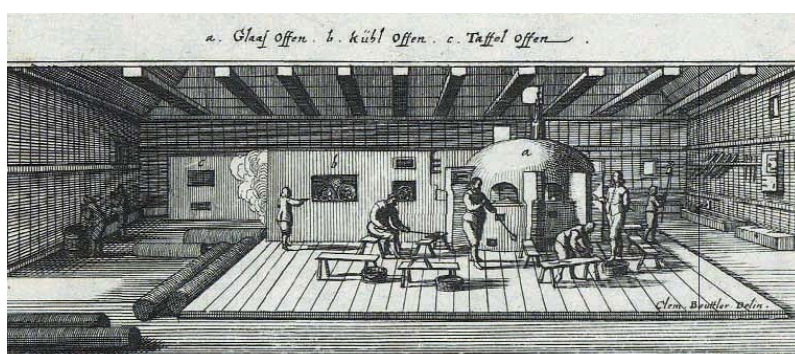
Ján ČÁNI; Lenka MILITKÁ

ANOTACE: *Zaniklé novověké sklárny představují hodnotnou a také velmi zajímavou součást archeologického dědictví území České republiky. Tento druh archeologických památek však i přes nezpochybnitelný význam a vysokou četnost stojí na okraji archeologického, ale také památkářského odborného zájmu. Příspěvek se snaží nastínit, co všechno se po zaniklých novověkých sklářských provozech v krajině zachovalo, a zároveň poukázat na ohrožení, kterému tyto archeologické památky čelí. Při výběru prezentovaných lokalit článek čerpá z dosavadních výsledků nedestruktivního průzkumu vybraných zaniklých sklářských provozů z prostoru střední a západní Šumavy.*

Jedním z hlavních cílů tohoto příspěvku je poukázat na nedostatek zájmu o archeologické památky zaniklých novověkých skláren na poli ochrany památkového fondu, a to nejen z hlediska zabezpečení institucionální ochrany hmotných dokladů sklářské výroby v terénu, ale také jejich poznání. Zároveň chceme na několika příkladech prezentovat charakter památek, tak jak se zachovaly a jak jsou sledovatelné v krajině, a zároveň poukázat na ohrožení, kterým je tento druh relikti vystaven.

Odborný zájem o historii sklářské výroby v českých zemích má dlouhou tradici především v prostředí historiografie.¹ Od druhé poloviny 20. století se také rozvíjí výzkum tohoto fenoménu na poli archeologickém, i když pozornost se do velké míry soustředila na nálezy historického skla. V poslední třetině 20. století se archeologický zájem rozšířil také na hmotné relikty zaniklých skláren, kde se pozornost zaměřila zejména na lokality středověkých sklářských provozů v severních Čechách.² Odborný zájem o relikty zaniklých novověkých skláren však vždy stál na okraji archeologické vědy. V několika posledních desetiletích proběhla sice rozsáhlá prospekční činnost, málokdy však překročila rámec základní identifikace a lokalizace zaniklých skláren.³ Více či méně systematická prospekce se soustředila především na příhraniční oblasti jižních a západních Čech. Terénní archeologický výzkum novověkých sklářských hutí se pak dotkl jen několika lokalit⁴ a jeho výsledky ve více případech doposud nebyly úplně zpracovány a vyhodnoceny.

Jako neuspokojivý lze charakterizovat dlouhodobý nezáměr o sklářské archeologické lokality a relikty zaniklých skláren v prostředí památkové péče. Není tedy náhoda, že v současné době je v České republice za kulturní památku prohlášeno pouze pět lokalit, které mají reprezentovat archeologické památky sklářské výroby. Dvě spadají do období středověku – Skleňarice a Vysoké nad Jizerou – a tři představují

1

lokality zaniklých novověkých skláren – Broumov, Bedřichov a Podlesí.⁵

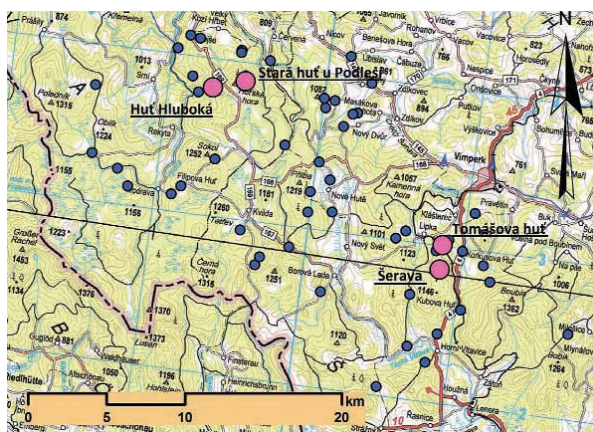
První dvě památky, jejichž význam a hodnota jsou argumentačně problematické, mohou jen stěží reprezentovat lokality středověkého sklářství v českých zemích, zejména když několik desetiletí trvajícím výzkumem byly v severních Čechách identifikovány a dobře lokalizovány desítky středověkých sklářských hutí, z nichž několik bylo systematicky archeologicky prozkoumáno.⁶ Z těchto případů však není památkově chráněna ani jedna lokalita.

O něco málo lépe je na tom s památkovou ochranou situace u novověkých skláren, všechny tři prohlášené lokality představují polohy dobře identifikovaných a známých sklářských hutí. I u těchto tří památek je však problematická úroveň zachování autentického stavu archeologických situací a terénů, které představují podstatný aspekt památkových hodnot archeologických památek.⁷ V případě kulturní památky Schürerovská sklárna v Broumech byla velká část archeologických terénů zničena nelegálním výkopem a následně byly části archeologických situací odkryty záchranným archeologickým výzkumem.⁸ Na ploše zaniklé sklárny v Bedřichově proběhl archeologický výzkum v 70. letech 20. století a pak další rozsáhlá

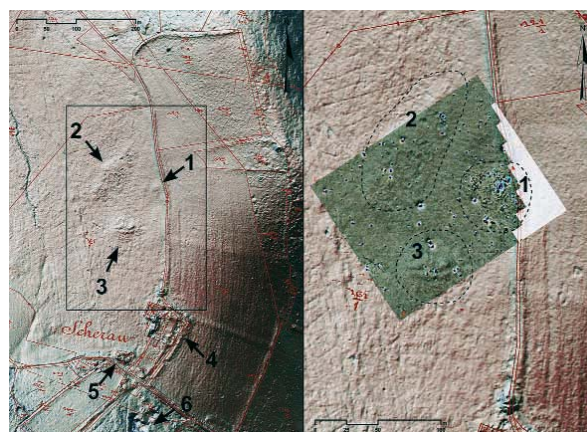
Obr. 1. Dobová vyobrazení vyobrazení sklářské hutě z 2. poloviny 17. století. Kresba Clemense Beutlera s pohledem do hutní haly sklárny v Reichenau s hlavní tavicí pecí (Glasz Offen), ke které náleží pec chladicí (Kühl Offen), a rovnací pecí na tabulové sklo (Taffel Offen). Převzato z: Caspar Merian – Martin Zeiller – Hyazinth Marian Fidler, Topographia Windhagiana aucta, Vídeň 1673, s. 163.

lá etapa na přelomu 20. a 21. století. Výzkumem byla kompletně zachycena celá zaniklá hutní hala s torzy pecí (obr. 1). Odkryté relikty stavby a pyrotechnologických výrobních zařízení byly následně upraveny do podoby otevřené prezentace in situ.⁹ Sklárna u Podlesí (k. ú. Lídlový Dvory) představuje nejautentičtější zchovalou památku ze všech výše zmíněných, s dochovaným rozsáhlým výšem pece na chlazení skelných výrobků. Archeologický výzkum, který zde proběhl, měl jenom základní zjišťovací rozsah a většina archeologických terénů na lokalitě je stále neporušena.¹⁰

Výše uvedené skutečnosti tak dokládají neuspokojivý stav v ochraně archeologických lokalit dějin sklářské výroby, především v otázce množství prohlášených kulturních památek, ale také v jejich charakteru a hodnotové kvalitě. Daný stav pak ještě více kontrastuje s očeká-

2

3

vatelným množstvím archeologických lokalit tohoto typu zachovaných v krajině, přičemž na základě dostupných informací jich můžeme na území ČR předpokládat několik set.¹¹ Toto množství poukazuje na významné postavení lokalit zaniklých sklárův v českém archeologickém dědictví, které roste s přihlédnutím ke sklárství v historickém kontextu vývoje českého území, kde rozvoj sklářské výroby přispěl svým dílem nejen k formování krajiny a charakteru osídlení, ale nejednou zasáhl do vývoje sklářství ve světovém měřítku.

Tento neutešený stav podnítl v NPÚ, GR výzkumný záměr, jehož předmětem je průzkum reliktních zaniklých novověkých sklárův v západních a jižních Čechách. V průběhu sezón 2014 a 2015 bylo přesně lokalizováno a základně zdokumentováno několik sklářských novověkých lokalit na území střední Šumavy a Novohradských hor, identifikovaných ve většině případů předešlou prospekční činností.¹² Měli jsme tak možnost seznámit se s širokou škálou reliktních, které se na lokalitách tohoto typu vyskytují s různou úrovní zachování a také s rozličným charakterem ohrožení, kterému tyto památky čelí. Mezi typické pozůstatky váží se ke sklářským lokalitám nepatří jenom torza a stopy sklářských pecí, ale také stopy po vodních zařízeních – stoupy a brusírny – a relikty dalších vodních staveb – náhony, jezy a nádrže. Sledovatelné jsou relikty obytných a hospodářských staveb, komunikace a další pozůstatky lidské činnosti související nejenom přímo se sklářskou výrobou, ale také s životem a hospodařením v prostředí sklářských hutí.¹³

Pro představení typu reliktních, které se po zaniklých sklářských osadách a provozech v krajině nacházejí, jsme vybrali několik vzájemně souvisejících lokalit z území střední Šumavy, nacházejících se ve dvou oblastech – jedna na Vimpersku, druhá na Kašperskohorsku (obr. 2).

První sklářskou lokalitou podrobenou průzkumu je poloha Šerava, nacházející se na Vimpersku v katastrálním území Korkusova Huť. Lokalita představuje huťský okrsek stejnojmenné sklárny, která zde započala výrobu na začátku 17. století a fungovala zde až do roku 1753.¹⁴ Jak je pro huť předindustriálního období typické, poloha sklárny se v průběhu dlouhého období existence v rámci vytyčeného okrsku několikrát přesunula, archeologické stopy váží se k této sklárně se tak rozkládají na poměrně rozsáhlé ploše. Jedna ze starších poloh huť byla lokalizována už staršími povrchovými sběry přibližně do centrální části šeravské planiny.¹⁵ Vzhledem k intenzivnímu obdělávání této části lokality však nebylo možné pouhou prospekci jednoznačně identifikovat a situovat jednotlivé komponenty zaniklého areálu. Jisté náznaky přinesla analýza dat leteckého laserového skenování (LLS), z kterých je možné vytvořit digitální model reliéfu (DMR), indikující charakteristické terénní tvary na vytypované ploše východně od středu lokality.¹⁶ Následné geofyzikální měření však ukázalo, že reliéfní prvky nepředstavují přímo polohu huťní haly, ale souvisejí snad se zaniklým rybníkem a pravděpodobně s haldou výrobního odpadu, které jsou pro sklářské lokality typické. Stopy pyrotechnologických objektů byly pak magnetometrickým měřením zachyceny západně od zmíněných terénních útvarů.¹⁷ Celá popisovaná plocha byla v 80. letech 20. století rozsáhle meliorována, přičemž odvodňovací rýhy s vysokou pravděpodobností poškodily původní archeologické terény. Lokalita byla v minulosti poškozována také amatérskými hledači skleněných výrobků, stopy po výkopech jsou také dobře čitelné na vizualizaci dat LLS (obr. 3).

Nejmladší poloha huť na šeravské pláni byla situována u jejího jižního okraje, kde jsou početné pozůstatky této sklárny v terénu stále zachovalé a dobře čitelné. Sklárna vznikla pravdě-

Obr. 2. Polohy čtyř popsaných lokalit zaniklých sklárův na výřezu základní mapy SMD 1 : 100 000. Modré kroužky představují další lokalizované sklárny na území střední Šumavy. Zpracovali: Jan Čáň, Lenka Militká, 2016.

Obr. 3. Lokalita Šerava na DMR z dat LLS, překryté mapou pozemkového katastru a vizualizací výsledků geofyzikálního měření (detailní výřez). Nevýrazný konvexní útvar u západního okraje cesty představuje pravděpodobně polohu huťní haly jednoho ze starších stanovišť sklárny, na které poukazují také silné magnetické anomálie (1). Rozsáhlá nevýrazná vyvýšenina může představovat polohu dalších objektů tohoto stanoviště sklárny, na DMR jsou rozeznatelné záznamy po hledacích skla (2). Další mírně vyvýšený útvar se zamokřeným terénem zjevně představuje zaniklou vodní nádrž (3). Jižně od této polohy se nacházejí zbytky areálu nejmladší huť na téhle lokalitě s torzem usedlosti huťmistra (4), rozeznatelnou haldou sklářského odpadu (5) a zřetelnou depresí lomu na křemenu (6). Zpracoval: Jan Čáň, 2015.

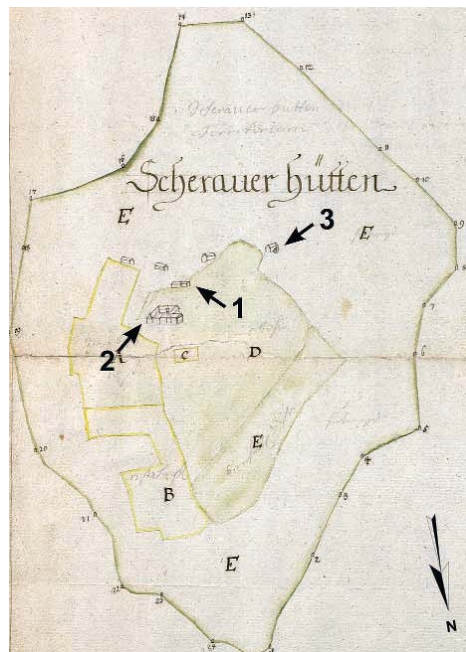
podobně v roce 1721 a její situace dobře zachycuje vrchnostenský plán huťního okrsku se všemi objekty (obr. 4). Tento pramen zobrazuje objekt huťní haly, dům huťmistra, objekt vodní stoupy a domy s byty sklářských mistrů a dělníků.¹⁸ Po zrušení sklárny a jejím přenesení do údolí Račického potoka přetrvávala osada jako hospodářský dvůr. Na lokalitě se zachoval objekt hájenky, který však v současnosti není jednoznačně možné zařadit do času fungování sklárny. Druhou stavbu stojící na lokalitě představuje torzo panského domu, vybudovaného pravděpodobně sklářským rodem Plechingerů, kteří Šeravskou huť vedli dvě stě let. Z původně čtyřkřídle honosné usedlosti zůstala stát část východního křídla, sloužícího primárně zřejmě jako maštale (obr. 5). Podlouhlé křídlo má jednotraktovou dispozici s interiérem zaklenutým půlkruhovou valenou klenbou s půlkruhovitými výsečemi. Objekt je vyzděn z kamene s použitím cihel v záklencích a špaletách okenních otvorů. Původní krov objektu se nezacho-

4

5

6

Obr. 4. Lokalita Šerava, interiér torza východního křídla hutnímistrovské usedlosti. Foto: Jan Pařez, 2015.

Obr. 5. Výtěž z vrchnostenského plánu z roku 1721 s jižní částí hutského okrsku sklárny Tomášova hut' (označované také jako Šlemarova). Plán zobrazuje objekt hutní haly (1) a další objekt, jehož část možná stála na lokalitě ještě začátkem tohoto století (2). SOA Třeboň (viz pozn. 18).

Obr. 6. Hutský okrese sklárny Šerava na vrchnostenském plánu z roku 1721, který zobrazuje situaci poslední hutě na lokalitě. Předpokládaný objekt hutní haly (1) je situován jižně do hutnímistrovské usedlosti (2). Jihozápadně od nich je umístěna stoupa na drcení křemene, zobrazena jako objekt s vodním kolem (3). SOA Třeboň (viz pozn. 18).

val, stavba je zakryta provizorním přestřešením, které je už na hranici funkčnosti. Z ostatních částí objektu se zachovala destrukce nadzákladového zdiva místy do výšky cca 1 m. Polohu samotné hutní haly indikují haldy sklářského odpadu do prostoru mezi hájenkou a zbytkem panského domu. V lese jihozápadně od hájenky je situovaná soustava vodních nádrží s kamennou vyzdívkou, které zjevně souvisejí s provozem vodní stoupy.

V prostoru šeravské pláně a v jejím bezprostředním okolí se nachází množství dalších reliktních a archeologických stop, které souvisejí se sklářskou osadou v jednotlivých etapách její existence. Patří mezi ně např. snosové zídky

ohraničující původní pozemky, další vodní nádrže, relikty obytných a hospodářských staveb, ale také hraniční kameny hutního okrsku.

Druhou vybranou lokalitou z regionu Vimperka je soubor reliktních vážic se k Tomášově huti, která byla známá také jako Šlemarova. Sklárna vznikla pravděpodobně na přelomu 16. a 17. století a fungovala zde zřejmě do 60. let 18. století. Hut' se ve svém okrsku několikrát stěhovala, podle tvrzení hutnímistra Tischlera stála v roce 1719 už na svém pátém místě.¹⁹ Situaci hutského okrsku v roce 1721 i u této sklárny zachycuje vrchnostenský plán, na kterém je zobrazena sklárna s hutní halou v jihozápadní části okrsku (obr. 6) a rozsáhlou usedlostí v severovýchodní části.²⁰ Tato usedlost, známá později jako Hutský dvůr, představovala také jednu z poloh sklárny a pravděpodobně se tu výrobní areál nacházel opakovaně.²¹ Sklářská výroba byla doložena povrchovými sběry na obou polohách (obr. 7), relikty výrobních zařízení však in situ v terénu zachyceny nebyly.²² Obě polohy jsou v současnosti výrazně poničené, objekty Hutského dvora byly kompletně asanovány v 80. letech 20. století a na jižní části usedlosti byla zřízena skládka komunálního odpadu, v současnosti zrušená a rekultivovaná. Na druhé poloze, situované na návrší cca 1 km jihozápadně od Hutského dvora, vznikla po zániku sklárny drobná usedlost. Původní obytný objekt této

usedlosti byl po požáru v 50. letech 20. století přebudován na chatu lesního závodu a zachoval se až do počátku tohoto století, kdy byl zbořen a na jeho místě byla v roce 2006 postavena nová chata s rozsáhlým suterénem (obr. 8). V souvislosti s výstavbou objektu došlo kromě vybagrování stavební jámy také k rozsáhlému zplanňování prostoru, které zničilo převážnou část původního archeologického terénu. Touto stavbou byly naprosto zničeny archeologické situace, aniž by zde byl proveden jakýkoliv zachranný archeologický výzkum. Přestože byla situace hlášena příslušným orgánům, stavebník nebyl nikdy stíhán a nebylo s ním zahájeno ani žádné řízení. Je s podivem, že velmi náročná stavba, která stojí na lesní louce, prošla bez povšimnutí dotčených orgánů, protože dané území je již ve druhé zóně NP Šumava a i získání povolení vjezdu do tohoto prostoru je náročným procesem. Také na území hutského okrsku Tomášovy hutě se nacházejí další relikty a archeologické stopy po osídlení a hospodaření souvisejícím s fungováním sklárny. Kromě typických snosových zídek jsou v terénu rozpoznatelné úvozy starých cest a vodní náhon u Hutského dvora.

Další lokalitou s archeologickými památkami sklářské výroby, která se nachází už na Kašperskohorsku, je *Stará hut' u Podlesí* v katastrálním území Lídlový Dvory, kde se nacházejí

dvě polohy sklářské huti Podlesí (*Vogelsang*). Tato sklárna je zde doložena již roku 1584 a obdobně jako v jiných případech v průběhu své existence vícekrát změnila v rámci hutského okrsku své stanoviště.²³ Popisovaná lokalita představuje jižní část původního hutského okrsku, kde v druhé polovině 18. století současně fungovaly dva sklářské provozy, spadající pod jeden sklářský podnik. Přibližně 500 m severovýchodně od vrcholové kóty Hutské hory se nachází hutní poloha označovaná jako Stará Huť I a asi o 600 m dále na severovýchod leží poloha sklárny označované jako Stará Huť II. Z dosavadních zjištění je možno usuzovat, že hlavní výrobní provoz stál v poloze Stará Huť II, zatímco druhá poloha představovala menší, přidruženou huť, rozšiřující výrobní kapacity podniku. Právo na provozování sklárny v Podlesí získala v roce 1765 významná sklářská rodina Eisnerů, která sklárnu provozovala téměř dvě stě let. Zjevně v tom čase byla vystavěna nová sklárna v současné poloze Stará huť II a snad o něco později také její „dvojče“ výše na svahu Hutské hory. Menší huť ukončila výrobu pravděpodobně koncem 18. století a byla adaptována na výrobu potaše.²⁴ Objekty hlavní hutě jsou zachyceny ještě na mapě stabilního katastru,²⁵ výroba však zřejmě byla na přelomu 18. a 19. století přeložena do osady Podlesí, kde vznikla nová huť, pracující až do roku 1891.²⁶

Poloha Stará Huť I představuje významnou archeologickou památku, jednak už z výše uvedeného typologického hlediska a dále z hlediska charakteru a stavu dochovaných relikvů původních objektů. Na lokalitě se mimořádně dobře dochovalo torzo hlavní výrobní pece, představující podstatnou část tzv. chladicí pece,²⁷ které bylo odkryto archeologickým výzkumem Muzea středního Pootaví v Písku a Západočeského muzea v Plzni v roce 1989.²⁸ Výzkumem byl dále odhalen celý půdorys hutní haly menších rozměrů (14,7 × 13 m) s nepatrnými zbytky substrukury tavicí pece, přiléhající k peci chladicí. Zdokumentovány byly také další prvky nacházející se na lokalitě – kamenné snosové zídky, dvě sklepení staveb souvisejících se zázemím huti a terénní úpravy přilehlého prameniště, ze kterého vychází náhon, vedoucí severním směrem podél dolní huti a pak dále zhruba 2 kilometry k osadě Podlesí (obr. 9). Torzo hlavní pece s půdorysem 2,75 × 6,5 m, dosahující skoro dvoumetrové výšky, představuje téměř úplně zachovalou podstavu chladicí pece s dvěma dochlazovacími nikami se segmentovými záklenkami na kratších stranách a širokou, původně valeně klenutou chodbou, tzv. šírem, která prochází v její ose k jednomu z příkládacích otvorů tavicí pece. Objekt je vyzděn z kamene sbíraného v okolí hutě, dno dochlazovacích nik je dlážděno pálenými cihlami. Samotná komora chladicí pece, původně nesená touto strukturou,

Obr. 7. Fragment zárem slinutého zdiva ze sklářské pece z lokality Tomášova huť, poloha „U srubu“. Foto: Zuzana Petříková, 2015.

Obr. 8. Původní objekt zachovaný v jižní části hutského okrsku Tomášovy hutě, který byl zničen na začátku 20. století (nahore) v porovnání s novostavbou, která ho nahradila (dole). Foto: archiv autorů a Lenka Militká, 2015.

Obr. 9. Rozpadlý záklének dochlazovací niky chladicí pece na poloze Stará Huť I u Podlesí. Foto: Jan Čáni, 2014.

není dochována. Tento jedinečný fragment byl preparován i s částí kořenového systému mohutného smrku, který zdivo svým růstem sice rozrušoval, ale v současnosti torzo naopak stabilizuje. Po ukončení výzkumu bylo torzo konzervováno a překryto dřevěným přístřeškem, takže se v poměrně dobrém stavu zachovalo do dneška, i když se mu za poslední čtvrt století pravděpodobně nedostalo žádné další údržby. Nedostatek údržby se na objektu už začíná projevovat, protože část záklénku již dochlazovací niky částečně zkolabovala (obr. 10). Areál huti s torzem pece byl v roce 1989 prohlášen kulturní památkou, a stal se tak první archeologickou lokalitou, která prezentuje relikty zaniklé novověké sklárny. V současnosti areál pokrývá vzrostlý smrkový les a v jeho bezprostřední blízkosti probíhá probírková těžba dřeva, což zvyšuje míru ohrožení archeologických relikvů. Přímou lokalitou prochází nová svážnice, která jednak už poškodila archeologické terény a zároveň svým nevhodným řešením zvyšuje erozi.

Severovýchodně od popsaného hutiště, v poloze označované jako Stará Huť II, se nachází rozsáhlý areál druhé, větší sklářské hutě. Ten se rozkládá na původní louce, řídké porostlé listnatými stromy. Dispozice areálu je z části čitelná ještě z mapy stabilního katastru, která zobrazuje čtyři objekty dřevěné konstrukce. Je sporné, zda v roce 1837, kdy byla mapa pořízena, huť vyráběla sklo. Největší zobrazený objekt však můžeme spolehlivě identifikovat jako hutní halu. Rozsáhlý objekt blokového charakteru s obdélníkovou přístavbou na jihovýchodní straně a dvěma malými přístavbami k straně severozápadní je dobře identifikovatelný v terénu vzhledem k vysoké podezdívce vyrovňávající svah, ve kterém byl objekt vybudován. Na ploše objektu se nachází suť s množstvím nataveného a sklem politého stavebního materiálu. Z ostatních mapou zobrazených objektů jsou v terénu rovněž dobře čitelné základy a podezdívky, přičemž na masivní terase nejzápadnějšího objektu je postavena dřevěná chatka, využívající masivní z kamene zděný komín původního objektu (obr. 11). Mapa stabilního katastru určitě nezobrazuje celý původní rozsah areálu, neboť jak na ploše původní louky, tak i v smrkovém lese na jejím východním okraji se nacházejí relikty

7

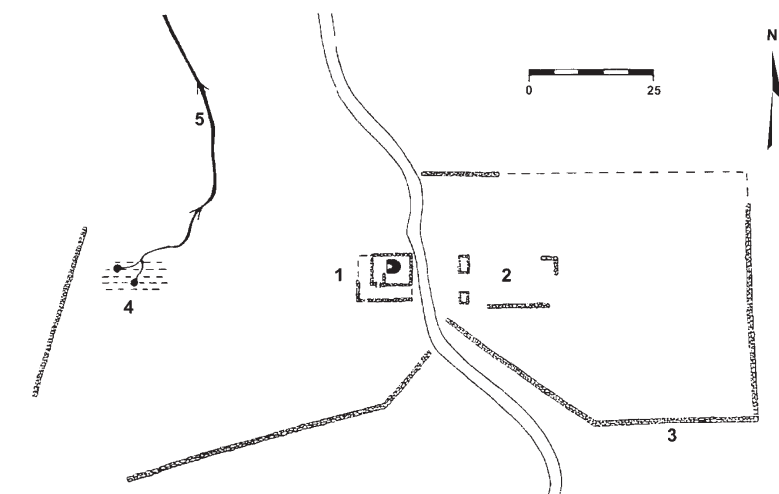
8

9

dalších staveb. Významným prvkem, který se rozkládá na severovýchodním okraji louky, je původní lom na křemen, s rozsahem zhruba 50 × 20 m a hloubkou téměř 5 m. Předpoklad dalších zajímavých relikvů vytváří toponymum „*Buchers Flur*“,²⁹ označující bývalou louku, osázenou nyní mladým hustým smrkovým porostem, která se nachází asi 400 m jižně od areálu hutě (obr. 13). Název i skutečnost, že v blízkosti této polohy prochází již zmiňovaný vodní náhon, začínající u horní huti, nasvědčují tomu, že se v těchto místech zjevně nacházela stoupa na drcení křemene.

Poslední lokalita s charakteristickými relikty sklářské výroby, kterou chceme představit, se nachází přibližně 2 km západně od předešlé,

10

na katastrálním území Zhůří u Rejstejna. Jde o bývalý huťský okrsek sklárny Hluboká (Tiefenthaler hütte), která byla v údolí Zhůřského potoka založena v roce 1754 a krátce nato ji získal již zmíněný sklářský rod Eisnerů. Sklárna pak byla vyhašena mezi lety 1763 a 1772, poté ji Eisnerové propustili sklářskému podnikateli Augustínu Müllerovi, který zde vyráběl sklo do roku 1780. Pak ji do nájmu znovu získali Eisnerové a provozovali ji do roku 1786, kdy z důvodu vytěžení lesa výrobu přenesli do nové sklárny na Antýglu.³⁰ Tato lokalita, stejně jako předchozí, sestává ze dvou poloh – na jedné se nacházela huť hlavní a na druhé menší přídružená huť pomocná. Pozůstatky hlavní huť leží na pravém břehu pravostranného bezejmenného přítoku Zhůřského potoka, menší leží na svahu nad údolím přibližně 500 m na sever od ní. Druhá huť vznikla pravděpodobně v době Müllerova pronájmu, ale není možné vyloučit ani to, že ji založili Eisnerové, kteří stejný koncept provozovali na vedlejším Podlesí.³¹

Dolní, hlavní huť se nachází na nevelké podélné louce na pravobřežní terase potoka. Dosud nejsou známy žádné kartografické podklady, které by přibližovaly podobu a vybavení huť; je sice zachycena na 1. vojenském mapování,³² vzhledem k jeho měřítku a kartografickému rozsahu i dobře čitelnému kanálu topeniště na severovýchodní straně. Jihozápadně od tohoto objektu, u hrany terasy, je položena další, o něco menší pomocná pec, která mohla mít různý účel (obr. 14). Severně od plochy hutní haly se v terénu rýsují základy a terasovitě plo-

chy dalších objektů pravděpodobně hospodářského charakteru, jižní stranu louky lemují haldy sklářského odpadu. Dále, jihozápadně od louky, na pravém břehu Zhůřského potoka, jsou pozůstatky dalšího objektu zděného z kamene a cihel.³³ Lze jej identifikovat jako pec na pražení křemene, která stávala u stoupy, již můžeme v těchto místech předpokládat na základě zobrazení na 1. vojenském mapování. Terénní relikty jsou zatím poměrně dobře zachované, potenciálně však mohou být ohroženy těžbou dřeva, jelikož používaná lesní svážnice prochází po severozápadním okraji louky. Poloha je také poškozena amatérskými hledači historického skla, drobné výkopy se nacházejí v sutových kúzelech obou pecí i v odpadových haldách.

Horní, pomocná huť, náležící k této lokalitě, se nachází nad údolím, na východním okraji rozsáhlé louky v místě, kde se nacházela v současnosti zaniklá usedlost Nové domy (Neuhaus). Usedlost patřila k osadě Zhůří a spolu s ní zanikla po vysídlení německého obyvatelstva a vzniku posádky pohraničního vojska v 50. letech 20. století. Ještě na 2. vojenském mapování³⁴ je však označena jako Bergerhütten H. (Hoff). Jak vyplývá z mapy stabilního katastru,³⁵ usedlost tvořily tři domy obdélného půdorysu, umístěné po třech stranách ústředního prostoru, po kterých jsou na poloze stále dobře rozeznatelné podezdívky, zachované místy do více než metrové výšky. Domy vznikly pravděpodobně přímo na hutišti, je nutno počítat i s možností, že některý z nich byl postaven už v době fungování huť. Na polohu sklárny jednoznačně poukazuje množství sklářského odpadu a zlomků výrobků, vyskytující se zejména v profilu hrany tvořící jižní okraj terasy, na které objekty usedlosti stály. Je pravděpodobné, že terasu tvoří částečně rozhrnutá haldy sklářského odpadu. Na poloze nejsou čitelné žádné jednoznačně určitelné pozůstatky huť, východně

11

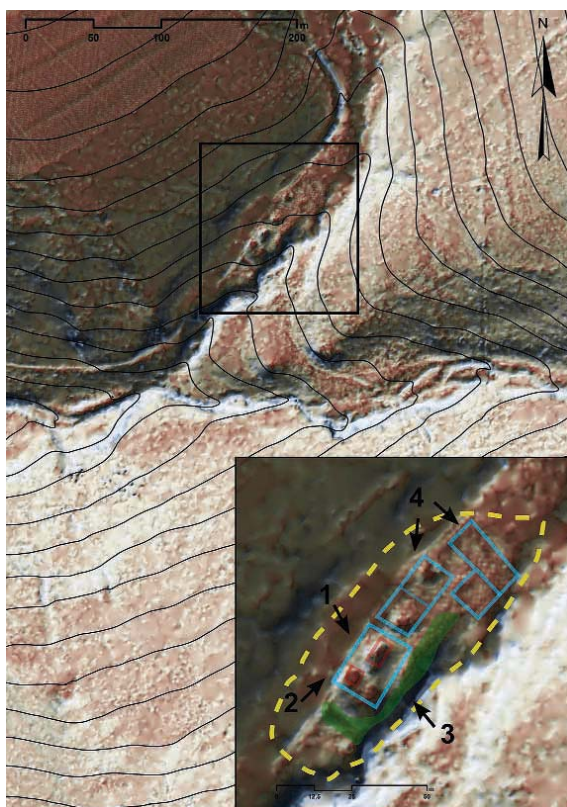
Obr. 10. Schematický plán polohy Stará Hut' I u Podlesí, zobrazující hutní halu s torzem pece (1), základy obytných a hospodářských objektů se skepenními (2), se snosovými zdmi, obrazyujícími areál (3), a prameništem (4), ze kterého vychází náhon, vedoucí na Podlesí (5). Převzato z: Frýda (pozn. 4), s. 145, obr. 3.

Obr. 11. Chata postavená na podezdívce původního obytného objektu na poloze Stará Hut' I u Podlesí, která využívá zachovaný komín původní stavby. Foto: Lenka Militká, 2014.

od usedlosti se však nacházejí relikty vodního zařízení s ní souvisejícího (obr. 15). Ve smrkovém lese je čitelná soustava sběrných kanálů, svedených do vodního náhonu. Ten ústí do malé vodní nádrže, odkud vede dále k lednici vodního zařízení, které by mohlo být stoupou anebo malou brusírou.³⁶ Poloha je také, stejně jako spodní huť, postižená zásahem hledačů historického skla, profil terasy usedlosti je odkopáván a nakopáný materiál je přímo na lokalitě proséván (obr. 16).

Závěr

Stručně popsány lokalitami jsme se snažili alespoň zběžně charakterizovat spektrum archeologických památek zaniklých novověkých skláren v jejich široké rozmanitosti. V mnoha případech se relikty sklářských areálů zachovaly v poměrně dobrém stavu, čemuž často napomáhala typická odlehlost skláren od soudobého osídlení a opětovné zalesňování jejich poloh. V zachovalém stavu je možné nalézt zejména výrobní pece, k čemuž přispívá také jejich konstrukční a materiálové řešení. Rozšířené používání kvalitnějších žáruvzdorných materiálů během 18. století mělo totiž za následek, že pece déle vydržely a zároveň u nich docházelo k výraznějšímu slnutí. Spolu se zvyšováním velikosti pecí tak rostl předpoklad, že jejich užívá-

12

13

ním vznikne mohutný masiv žarem slinutého zdiva, který lépe odolává přirozené archeologizaci, ale také ho nebylo úplně jednoduché zlikvidovat při případné rekultivaci polohy bývalé sklárny. Jak z výše uvedeného vyplývá, je také potřeba kromě nejvýraznějších a v terénu nejlépe rozeznatelných objektů počítat s mnoha dalšími typy archeologických stop, předpokladatelných v areálech zaniklých sklářských provozů, které souvisely nejen s výrobním programem, ale také s jejich dalším hospodářským využíváním. K tomu je ještě nutno přičíst zmíněné stěhování hutí, které bylo do období průmyslové revoluce samozřejmostí u každé dlouhodobě pracující hutě. Vzniká tak předpoklad častého výskytu komplexních a poměrně rozsáhlých areálů archeologických stop, které vzájemně souvisí nejen prostorově, ale také funkčně a historicky.

Všechny výše zmíněné aspekty také ovlivňují úroveň identifikovatelnosti a poznatelnosti konkrétní lokality, ať už v závislosti na prostředí, ve kterém se nachází, nebo na období, ve kterém zanikla. I představené lokality jsou poznané v různé míře, což jistě souvisí zejména se stavem výzkumu, jak archeologického, tak archivně-historického, ale také s možnostmi identifikovat jednotlivé typy archeologických památek v terénu.

Stupeň archeologizace mnoha předpokládávaných prvků stojí však už mimo možnosti klasického povrchového průzkumu. Je proto nutné v mnoha případech využívat sofistikovanější a náročnější metody nedestruktivního výzkumu, jako je například analýza dat LLS nebo geofyzikální měření.

Dalším palčivým tématem, které ve spojení se zaniklými sklářskými areály vyvstává, je problematika ohrožení zachovalých relikvů a otázka zabezpečení jejich smysluplné ochrany.³⁷ Na sledovaných lokalitách bylo zaznamenáno více typů poškození a narušení, od zásahů amatérských hledačů archeologických nálezů až po zničení celých lokalit nedodržením zákonných ustanovení. Shrnutím výše uvedených zjištění však lze zastatovat, že v případě archeologických stop zachovalých v prostředí zalesněné krajiny patří k největším rizikům samotné lesní hospodaření (vznik nových cest, těžba dřeva, výsadby nových stromů). V prostoru Národního parku Šumava, kde se představené lokality nacházejí, je situace ještě více specifická, protože jde o krajinu s naprosto ojedinělým režimem hospodaření a ochrany. U některých zaniklých areálů je k návštěvě takového místa nutné povolení Správy Národního parku Šumava. Přes veškerou ochranu před masovou návštěvností sledovaných míst však pozůstatky sklárny ne-

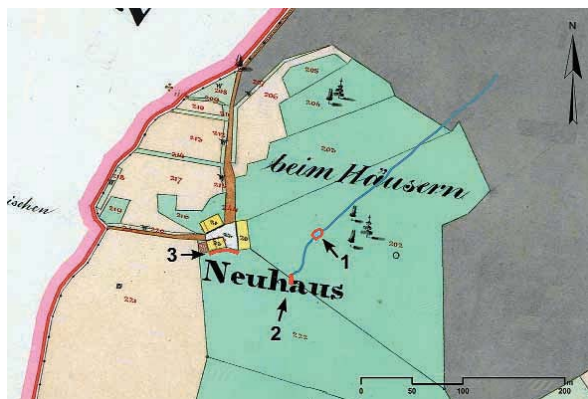
Obr. 12. Lokalita sklářské hutě Hluboká s polohou hlavní hutě na DMR z dat LLS, překryté mapou pozemkového katastru. Na detailním výřezu je vyznačen předpokládaný rozsah hutní haly s hlavní výrobní pecí (1) a další vedlejší pecí (2). Jižní a jihovýchodní okraj terasy areálu tvoří halda sklářského výrobního odpadu (3) a severovýchodně polohy hutní haly jsou čitelné základy dalších obytných či hospodářských objektů (4). Zpracoval: Ján Čáni, 2015.

Obr. 13. Poloha Staré hutě II u Podlesí na DMR z dat LLS, překryté mapou pozemkového katastru. Na plátnu jsou zvýrazněné objekty zachycené stabilním katastrem (pozn. 25), mezi kterými se nachází hutní hala (1), a objekt, na místě kterého stojí nyní dřevěná chata (2). Severně od objektů se nachází rozsáhlý lom na křemen, vyznačený černou čárkovanou čarou (3). Dále na severozápad se nachází parcela svým názvem (Bucher flur) indikující možnou polohu stoupy na drcení křemene (4), podél které vedl vodní náhon, vyznačený červenou čárkovanou čarou. Zpracoval: Ján Čáni, 2015.

jsou uchráněny před jinými vlivy, které mohou vést k jejich narušení a rychlejší degradaci, než je přirozená archeologizace. Zásadní pro otázku ohrožení, či zachování pozůstatků zaniklých sklářských areálů je často jejich nečitelnost pro majitele pozemků nebo hospodáře, kteří na nich působí, a nedostatek povědomí o jejich hodnotě a významu. Nezbytným krokem preven-

14

15

16

17

Obr. 14. Torzo pomocné sklárské pece na poloze hlavní hutě sklárny Hluboká. Foto: Ján Čáni, 2015.

Obr. 15. Poloha Nové domy s pomocnou hutí sklárny Hluboká na výřezu z mapy stabilního katastru (pozn. 33). Do mapy je modrou čarou vyznačen průběh vodního náhonu, na kterém se nachází drobná vodní nádrž (1) a lednice vodního zařízení (snad malá brusírna – 2). Na jižním okraji zástavby je vyznačena brana terasy, kterou tvoří zarovnané haldy sklárského odpadu (3). Zpracoval: Ján Čáni, 2015.

Obr. 16. Stopy po činnosti amatérských hledačů historického skla na poloze Nové domy. V popředí jsou vidět bromádky prosévání země, v pozadí je vykop v patě terasy tvořené haldou sklárského odpadu. Foto: Zuzana Petříková, 2015.

Obr. 17. Hlavní výrobní pec sklárny Terčí huť v Novohradských horách, odhalená při amatérských vykopávkách. V popředí vidět dno tavící pece s fragmenty sklárských pánví, pod kterým se nachází kanál topeniště. V pozadí je torzo chladicí pece s průduchem na přívod tepla. Foto: Jan Pařez, 2015.

ce je proto nutná přesná identifikace a lokalizace dochovaných reliktních, určení prostorových souvislostí lokalit a základní charakteristika jednotlivých prvků.

Všeobecně také jejich ochraně neprospívá, jak už bylo poznamenáno, nízký zájem odborného archeologického a památkářského prostředí

a již zmiňované aktivity amatérských „hledačů historie“ tak mohou vycházet z předpokladu, že svou činností nijak nenichá součást kulturního dědictví. Z mnohých případů můžeme připomenout například polohu zaniklé sklárny Černé Údolí (pracovala v letech 1837–1903) v Novohradských horách, kde sběratelé historického skla ve velkém „těžbě“ v haldě výrobního odpadu hyalitové sklo.³⁸ Zásahy tohoto typu v některých případech vyústily dokonce do rozsáhlejší neodborné exkavace, která nejenže poničila dochované archeologické situace, ale také odhalila torzálně zachované objekty, které tak bez náležité konzervace mohou jednodušeji podlehnout degradaci. „Zářným“ příkladem takového „výzkumu“, mimo sledovanou oblast, je například poloha zaniklé sklárny Terčí Huť,³⁹ kde bylo odkopáno torzo hlavní pece (obr. 17), ale můžeme sem zařadit i amatérský výzkum hutní haly sklárny Křížová Huť na Tachovsku, kde byly odkryty pozůstatky rovnací pece.⁴⁰ Nad oběma objekty byly sice později vybudovány ochranné přístřešky, ztráta hodnot a zánik částí informačního pramene jsou však nesporné.

I z tohoto důvodu je důležité kromě základního průzkumu co největšího počtu lokalit provádět osvětu u široké veřejnosti a zejména mezi vlastníky lesních pozemků. Neposledním krokem ke smysluplnému zabezpečení zachování

této složky kulturního dědictví je pak prohlášení vytípaných objektů a areálů za kulturní památku, případně za památkové území s vhodně stanoveným režimem.

Článek vznikl v rámci výzkumného cíle Archeologie 1.3. – terénní identifikace a dokumentace archeologických lokalit s využitím nových dokumentačních metod, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury dlouhodobého rozvoje výzkumné organizace NPÚ (DKRVO).

■ Poznámky

1 Srov. např. František Mareš, České sklo. Příspěvky k dějinám jeho až do konce XVIII. století se zvláštním ohledem na jižní Čechy, *Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze 2. třída I, č. 1*, Praha 1893; Olga Drahotová et al., *Historie sklárské výroby v českých zemích. I. díl*, Praha 2005.

2 Srov. např. Eva Černá, O nově objevených sklárnách v Krušných horách, *Historické sklo. Sborník pro dějiny skla III*, 2003, s. 81–90; Eva Černá – František Frýda, Sklo vrcholného středověku: současný stav a perspektivy studia historických technologií, *Archaeologia historica XXV*, 2010, s. 335–357.

3 Srov. např. Michal Gelnar, Poznámky k metodice vyhledávání zaniklých stavení sklárských hutí a zpracování jejich nálezů, *Archeologia technica. Zkoumání výrobních ob-*

jektů a technologií archeologickými metodami III, Brno 1988, s. 129–142; Idem, Zhodnocení hmotných pramenů z výzkumu stanoviště zaniklé deštné sklárny I. na Velké Deštné v k. ú. Deštné v Orlických horách (1. část), *Orlický vlastivědný zpravodaj 1. Historie sklárství v Orlických horách. Uhlínov pod Deštnou*, 1996, s. 16–21; Jiří Fröhlich, *Sklárny střední Šumavy. Výsledky archeologického průzkumu*, Sušice 1989; Idem, Archeologický výzkum šumavských skláren, *Archeologia technica. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami VIII*, 1993, s. 75–83; Idem, Archeologický výzkum sklárny v okolí Kašperských Hor, *Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy III*, 1995, s. 94–118; Zdeněk Procházka, *Sklárství v Českém lese na Domažlicku a Tachovsku*, Domažlice 2009.

4 Dagmar Hejdová, The Glasshouse in Rejdic in Northeast Bohemia. Late Sixteenth – Early Seventeenth Centuries, *Journal of Glass Studies* XXIII, 1981, s. 18–33; Jaroslav Kaván, Výsledky archeologického výzkumu Karlovy hutě v Jizerských horách, která pracovala v letech 1758–75, *Ars vikaria VII*, 1982, s. 19–72; Marcela Stará – Jana Halbichová – Petr Brestovanský, Předběžné výsledky archeologického výzkumu sklárny v Bedřichově v Jizerských horách, *Archeologia technica XIV*, 2002, s. 35–41; Jaroslav Žegklitz, Renesanční sklárská huť v Broumchu, in: Idem (ed.), *Studies in Post-Medieval Archeology II*, 2007, s. 145–180; Petr Hrubý – Petr Hejhal – Karel Kašák et al., The deserted Baroque glassworks in the cadastral territory of Nová Ves near Božejov (the district of Pelhřimov), in: Jaroslav Žegklitz (ed.), *Studies in Post-Medieval Archaeology III*, 2009, s. 479–500; František Frýda, Zaniklá sklárna Stará Huť u Podlesí (Vogelsang), k. ú. Lidlový Dvory, o. Klatovy, *Archeologie západních Čech VIII*, 2014, s. 144–154.

5 Ústřední seznam kulturních památek ČR (USKP ČR), který vede Národní památkový ústav (<http://monumnet.npu.cz/monumnet.php>): KP Bedřichov – r. č. USKP 103998; KP Broumy – r. č. 15589/2-3339; Stará Huť – r. č. 44208/4-4498; KP Sklenáře – r. č. 19421/6-2782; Vysoké nad Jizerou – r. č. 16360/6-4766.

6 Srov. Eva Černá, Přínosy archeologických výzkumů pro poznání vrcholné středověké sklárství, *Historické sklo. Sborník pro dějiny skla II*, 2000, s. 29–36; Idem (pozn. 2).

7 Např. Jana Kalferstová, Ochrana archeologického dědictví na původním místě, *Zprávy památkové péče LXVI*, 2006, s. 131; Petr Sokol, Několik poznámek k Maltské konvenci a archeologii v Národním památkovém ústavu, *Zprávy památkové péče LXVI*, 2006, s. 134; Idem, Archeologické památky v extravilánech – specifika ochrany a prezentace, *Zprávy památkové péče LXXII*, 2012, s. 366–373.

8 Srov. Žegklitz (pozn. 4).

9 Stará – Halbichová – Brestovanský (pozn. 4); Martin Nechvíle, Problematika ochrany a prezentace archeologických památek v Libereckém kraji, in: Miroslav Novák – Pavel Burget (eds.), *Sborník k poctě Jiřího Kalfersta*, Liberec 2014, s. 213–225.

10 Jiří Fröhlich, Předběžná zpráva o výzkumu sklárny Stará huť I u Podlesí v roce 1989, *Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy II*, 1990, s. 183–184; Frýda (pozn. 4).

11 Databáze sklářských lokalit, kterou na NPÚ GR vytváří v rámci aktualizace Státního archeologického seznamu

ČR spoluautor článku J. Čáni, obsahuje prozatím více než 350 položek, které se v převážné většině vážou k období novověku.

12 Fröhlich, *Sklárny...* (pozn. 3); Idem, Archeologický výzkum sklárny v okolí... (pozn. 3); Idem, K lokalizaci sklárny v Novohradských horách, *Jihočeský sborník historický LXV*, 1996, s. 3–9.

13 Srov. Ján Čáni – Jiří Fröhlich – Lenka Militká, Identifikace nemovitých archeologických památek ve vybraných částech Šumavy na základě analýzy podkladů leteckého laserového skenování s důrazem na reliktu novověkých skláren, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách XXVIII. Jubilejní svazek k 60. narozeninám doc. PhDr. Rudolfa Krajce, CSc.*, 2015, s. 281–306.

14 Mareš (pozn. 1), s. 78–82; Fröhlich, *Sklárny...* (pozn. 3), s. 12–13.

15 Ludmila Jarošová – Jiří Jaroš, Některé základní otázky historického a průmyslově archeologického výzkumu jihočeských skláren zaniklých od 14. do 19. stol., *Archeologia technica. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami I*, 1984, s. 136, 138; Fröhlich, *Sklárny...* (pozn. 3), s. 10.

16 Srov. Martin Gojda – Jan John et al., *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*, Plzeň 2013. Data leteckého laserového skenování byla získána z Českého úřadu zeměměřického a katastrálního, který je poskytuje v podobě seznamu souřadnic bodového pole.

17 Roman Křivánek, *Korkusova Huť – Šerava, okr. Prachatic. Závěrečná zpráva o geofyzikálním průzkumu. HS č. 714104/14* (nepublikovaný rukopis uložený v Archeologickém ústavu AV ČR), Praha 2016.

18 Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Český Krumlov, fond: Vrchní úřad Český Krumlov, oddělení Vimperk, No 20, inv. č. 6287, Mapa pozemků náležejících k Šeravské a Šemarovské huti. J. J. Knittl, r. 1721; 59 × 46,5 cm nářez; 45 × 57 cm originál.

19 Mareš (pozn. 1), s. 72–78.

20 Viz pozn. 20.

21 Jan Solar, Skelné hutě na panství vimperském na vrchnostenské mapě z poloviny 18. století, *Ars vitaria. Sborník studií III*, 1971, s. 152–157.

22 Jarošová – Jaroš (pozn. 15); Fröhlich, *Sklárny...* (pozn. 3), s. 10.

23 Fröhlich, Archeologický výzkum v okolí... (pozn. 3).

24 Potaš, nebo také salajka, flus či draslo, je uhlíčen draselný, vyráběný loužením dřevěného popela a odpařováním získaného roztoku. Potaš představovala jednu ze tří základních složek sklářského kmene (spolu s křemenem a vápencem), ve kterém snižovala teplotu tání. Srov. Jiří Woitsch, *Zapomenutá potaš. Draslí a draslářství v 18. a 19. století*, Praha 2003.

25 Císařský povinný otisk stabilního katastru, katastrální území Lidlový Dvory (Liedlhöfen), oblast Čechy, mapový list č. 4075-3. Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, Stabilní katastr – mapový prohlížeč. Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map_default.phtml, vyhledáno 20. 9. 2016. © 2012 Zeměměřický úřad.

26 Jitka Lněničková, Sklárny v Podlesí (Vogelsangu), *Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy I*, 1989, s. 35, 41.

27 Hlavní sklářská pec byla tvořena charakteristickým „dvojčtem“, tedy spojením pece tavicí a tzv. pece chladi-

cí. Tavicí pec obsahovala topeniště s dvěma protilehlými příkladacími otvory a pracovní prostor, kde se v žáru spalovaného dřeva ve sklářských pánvích tavilo sklo. Chladicí pec byla připojena k tavicí a byla vyhřívána zbytkovým teplem, přiváděným z její pracovní komory přepojovacími kanálem. Sklené výrobky pro zamezení praskání a snížení vnitřního pnutí totiž potřebují chladnout pozvolna, což umožňovala zbytková a dobře regulovatelná teplota v chladicí peci.

28 Fröhlich (pozn. 10); Frýda (pozn. 4).

29 Bucher – z německého Pochwerk – je regionální německé označení stoupy drtící křemen a další složky nutné do sklářského kmene.

30 Jitka Lněničková, Sklárny v Hluboké (Tiefenthalu), *Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy III*, 1995, s. 119–128.

31 Ibidem.

32 I. vojenské mapování – Čechy, mapový list č. 238. Dostupné z: oldmaps.geolab.cz, vyhledáno 4. 10. 2016 © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně; © 1st (2nd) Military Survey, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna.

33 Fröhlich, Archeologický výzkum sklárny v okolí... (pozn. 3), s. 104.

34 II. vojenské mapování – Čechy, mapový list W_15_III. Dostupné z: oldmaps.geolab.cz, vyhledáno 4. 10. 2016 © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně; © 1st (2nd) Military Survey, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna.

35 Císařský povinný otisk stabilního katastru, katastrální území Zhůří (Haidl), oblast Čechy, mapový list č. 9265-1. Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, Stabilní katastr – mapový prohlížeč. Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map_default.phtml, vyhledáno 20. 9. 2016. © 2012 Zeměměřický úřad.

36 Viz Čáni – Fröhlich – Militká (pozn. 13), s. 295–296.

37 Petr Sommer, Integrace současné archeologické práce, in: Jaroslav Peška (ed.), *Archeologická památková péče – legislativa a skutečnost*, Olomouc 1997, s. 7–13; Milan Jančo, Památková péče a archeologické dědictví České republiky. Záchrana nebo ochrana?, *Veřejná archeologie II*, 2008, s. 57–61; Idem, Prezentace archeologických nálezů na místě samém, in: *Archeologie a stavaři*, Praha 2008, s. 26–32.

38 Jiří Fröhlich – Michal Gelnar, Hmotné prameny ze stanoviště zaniklé sklárny Buquoyův v Černém Údolí na Novohradsku, *Zlatá stezka: sborník Prachatického muzea XIX*, 2012, s. 195–211.

39 Terčí Huť (Theresienhütte) vznikla mezi léty 1764 a 1770 a zanikla v roce 1797. Lokalita zaniklé huti se nachází v katastrálním území Pivonice u Pohorské vsi v Novohradských horách. V 90. letech 20. století byl na lokalitě proveden amatérský „výzkum“, jehož cílem bylo odhalit zachovalé torzo hlavní tavicí pece. Fröhlich (pozn. 12), s. 5.

40 Křížová Huť vznikla na Tachovsku pravděpodobně na počátku 18. století. Výroba zde ustala patrně kolem roku 1890. V roce 2009 zde byl proveden amatérský odkryv zušlechťovací pece. Ta byla odhalena v rámci zřizování česko-bavorské přeshraniční stezky. Procházka (pozn. 3), viz také: http://domazlicky.denik.cz/zpravy_region/sklarnakrizovahut20090827.html, vyhledáno 20. 9. 2016.